

hivják. Ebben az országban is erősen érvényesül az angol befolyás. Meg kell említeni még három kisebb arab államot: az Aden közelében levő *Jemen* és *Hadramaut*, valamint a Perzsa-öböl kijáratánál fekvő *Oman* államocskát. A két utóbbi angol védnökség alatt áll. *Jemen* viszont inkább az olasz érdekszférába tartozik.

A Közelkelet igen fontos állama *Irán* (azelőtt Perzsia). A világháború után ez az ország is átment a maga polgári forradalmán, mely a népi származásu *Pahlavi* saht emelte a császári trónra. Irán már Indiával határos, ezért Anglia számára, ha lehet, még egy fokkal fontosabb, mint Irak. Jelentékenyek az olajmezői is. A szusztari olajvidékről csőrendszer viszi a Perzsa-öbölbe az *Anglo-Persian Oil Company* olaját. Másik fontos olajvidéke az iraki határ közelében fekszik. Az első világháború előtt Perzsiáért élénk vetélkedés folyt Anglia és az India felé kívánczó cári Oroszország között. Az orosz forradalom kitörése óta az angol befolyás ugyyszólván kikezdhetetlen. A keleti szomszédságában fekvő *Afganisztán* királyságban viszont egyszer már felülkerekedett a szovjetorosz befolyás. Ez Amanullah király idejében volt. Ő volt az afgán polgári forradalom elindítója, amennyiben Afganisztánban polgárságról egyáltalában beszélni lehet. Korszerű „felvilágosodott abszolutizmusra” törekedett. Vesztére oroszbarát volt a külpolitikája. Az angol befolyás erősebb volt: a konzervatív törzsfőnökök felláztak Amanullah elien, aki kénytelen volt Európába menekülni. Bukása után öccse, Inajatullah lépett trónjára és pontosan egy napig uralkodott. A mai afgán uralkodó, Nadir király helyreállította Afganisztánban a régi rendet és teljesen angol külpolitikát folytat.

Bajos volna jóslatokba bocsátkozni a közelkeleti népek sorsával kapcsolatban. Mindenesetre, a világtörténelem napirendjére kerültek...

(—t. y.)

SZEMLE, BIRÁLATOK

AZ ÚJ AMERIKAI SZOCIOLÓGIA

1.

Nem könnyű feleletet adni arra a kérdésre, hogy mikor kezdődik az új amerikai szociológia. A társadalom s a társas élet nyilvánulásainak történetében és fejlődésében nincsenek határozott kezdőpontok, legföljebb csak a régi és új találkozásának korszakai, mikor az új fordulat jelei egyre nyilvánvalóbbá válnak. Mikor is kezdődik például az európai *Ujkor* — az olasz róneszánsszal, a francia vagy az ipari forradalommal? Mikor kezdődnek ezek a történelmi időszakok? Nincs igaza *Huizingának*; a történelem ismerőjének, hogy a társadalmi történés határvonalai egymásba fojtnak vagy legalább is nagyon cikk-cakkosak?

Az új amerikai szociológiát sem választja el a régitől világos és félreismerhetetlen határvonal. *Giddings* például még az öregebb nemzedékhez tartozik, de csoportelmélete már határozottan új és modern; *Albion Small* is, régi és elavult módra, még a német történelmi iskolából származtatja az amerikai társadalomtudományt, de a társas folyamatokról szóló tana már egészen új-amerikai. Mégis azt hisszük, van egy időpont,

ahonnan nyugodtan számíthatjuk ennek az újabb, sok tekintetben tipikusan amerikai szociológiának a kezdetét: Charles Horton Cooley 1894-ben megjelent doktori értekezése ez a dátum, mert e műben már jellegzetesen nyilatkozik az amerikai szociológus sajátos pillantása, valóságkutatásának iránya és érződik empirikus érdeklődésének friss lehelete.

A Cooleyval jelentkező új szempontok jelentősége abból is nyilvánvaló, hogy ő az, aki megtöri Spencer szellemi egyeduralmát Amerikában. Az a kritika azonban, amit a viktoriánus Anglia e nagy rendszerezőjéről ír, hogy t. i. Spencer megismerései „nem annyira a szociális megfigyelésen alapulnak, hanem inkább fizikai-biológiai összefoglalások kiterjesztései a társas valóságra“, nem csupán Spencerre vonatkozó negatív értéktétel, hanem meghatározása annak is, mit tart Cooley helyes szociológiai nézőpontnak. Nos — a *szociális megfigyelés* valóban nem mindennapi képessége e gondolkodónál! oly nagy mértékben jelentkezik, hogy hatásként egész kiterjedt *Cooley-iskoláról* beszélhetünk az Egyesült-Államok társadalomkutatói között — egyben mégis oly utánozhatatlanul egyszerű és egyéni módon, hogy a számos tanítvány közül senki sem éri el a mester szociológiai pillantásának szinte művészi formáló erejét.

2.

Mi ennek a képességnek és hatásnak a nyitja? Mindenekelőtt valami egészen sajátos — éppen nem professzoros közvetlenség: — Cooley a társas élet mélyen rejtett összefüggéseit tárja fel és szinte játszi könnyedséggel tud beszélni róluk.

1894-ben Európában még az „organicisztikus“ szociológia grasszál s az élő test felépítéséből és életnyilvánulásaiból vett gyámoltalan hasonlatokkal igyekszik magyarázni a társadalom alkatát és funkcióit. Durkheim még első lépéseit teszi a társadalmi tényvilág fogalmi meghatározása felé. Ahogy Cooley már ekkor a *szállítás történetéről* — jól jegyezzük meg: a szállítás és nem a „gondolat“ vagy az „erkölcsi parancs“ vagy az „idealizmus“, hanem a *tárgyak, személyek és hírek szállításának* történetéről értekezik, ahogy ebből a tényből, mely a legtöbb európai gondolkodó számára még ma is egészen jelentéktelen jelenség, a társas élet lényeges törvényszerűségeit olvassa ki — ez a minden póz nélküli és mégis igen mélyen járó empirizmus sajátos amerikai teljesítmény, melynek egyetemes szociológiai értéke sem mindennapi.

Avval az idővel kezdi Cooley, mely még a teherhordó állatot sem ismerte, csak a terhet hordó rabszolgát; mikor még például kengvelfutók vitték — a gyakori leváltás segítségével bámulatos gyorsasággal — a hírt és a mexikói öböl friss halát a mexikói császár asztalára... Az értekezés ezután azt a folyamatot írja le, mint válik a tárgyak, emberek és hírek e szállítására, mint a katonai-politikai, gazdasági és kulturális szervezkedés, általában az *intézményesülés* legfontosabb eszköze egyre jobban központilag irányított tevékenységgé. Az utak, írja Cooley, először katonai utak s mint a katonai felszerelés objektumai állanak központi irányítás alatt. Egyben politikai célokat is szolgálnak: rajtuk vonul a központi hatalom képviselője díszes kíséretével politikai látogatásra s rajtuk szállítják az adót a központi hatalom fővárosa felé. Amikor aztán a társadalom, a munkamegosztás segítségével számtalan kis szolgálat és teljesítmény cseréjének színhelyévé válik, az utak gazdasági jelentősége

lép előtérbe. A katonai-politikai út így az árucseré utjává válik... Am az út mindig, a katonai-politikai szempontok uralma idején is egyben hirscholgalati út: katonai-politikai parancsok közlésének útja, lehetősége — a „kommunikáció“, a közléssel és lelki közeliéssel való közösségévalás alapfeltétele... Bármily célokat is szolgáljon, az út s a rajta közlekedő szállítás eszköze mindenkör egyik leghatásosabb előmozdítója a társadalmi egységesülésnek...

Nem új és amerikai már a téma is? Nem jellemző a gondolkodóra és a szellemi környezetre, amelyben él és működik, hogy nem a megismerés vagy a logika, a végtelen vagy az istenség, a jog vagy az etikai parancs doktori értekezésének tárgya, hanem „a dolgok viszonya a térhez“ vagy „a föld felszínének természettől adott alkalmassága a közlekedésre“ — különösen pedig annak a „communication“-nak az eszköze, amiben az amerikai társadalomtudomány — épp Cooley óta — a társadalmassulás alapfeltételét látja.

3.

Ennek az új amerikai társadalomtudománynak egyik legjellemzőbb sajátossága, hogy nem sok reverenciát mutat az európai szociológia ismeretelméleti vizsgálódásaival szemben.

Amíg a német szociológusok, akik többé-kevésbé mindnyájan Kant tanítványai, vaskos köteteket szentelnek a társadalomtudomány ismeretelméleti problémáinak s gyakran nem is jutnak a szociológiai „Erkenntnisstheorie“ kezdetein túl; míg a Durkheim nyomdokain járó francia szociológia is tulságos nagy helyet szentel azoknak az elmékedéseknek, melyek a társadalmi tényvilág — a „fait social“ — mibenlétét és megismerésének lehetőségeit igyekeznek tisztázni s még az erősen reális érzésű angol gondolkodók is, különösen mostanában, a hagyományosan angol tudomány: a gazdaságtan területén is feltűnően sokat foglalkoznak az „epistemology“ kérdéseivel, az új-világ gondolkodóit és szociológusait friss valóságérzékük visszatartja e parttalan tengeren való hanykódástól. A különben kiváló és eszmegazdag Charles Elwood könyve a szociológia módszeréről kis és jelentéktelen munka (nem is ismerünk még módszertant amerikai szociológus tollából) és Cooley se sokat törődik vele, hogy például a természet- s a társadalomtudományok (spatial social science) közti megkülönböztetése nem igen jöhet a spinózista-karteziánus-kanti európai ismeretelmélet nyomába...

Egyáltalán nem szeretik ezek az amerikaiak a hosszú bevezetőket és magyarázkodásokat, hanem rögtön a teljében, rögtön in medias res kezdik a témát s az európai tudományos stílus ólomsulya nélküli érnek mélyre, láttatnak lényeges összefüggéseket s tudják, ami a legfontosabb, befolyásolni a politikai vagyis a társadalomformáló cselekvést.

4.

Tartsunk most rövid szemlét alapelveikről — azokról a megismerésekről, melyek az amerikai társadalomtudományi műveltség alapvető elemei és alakító tényezői, amelyek ismerete nélkül tehát nem alkothatunk fogalmat e szellemi irány mibenlétéről. Hogy csak a legfontosabbakat említsük:

J. Dewey lélektani alapvetésű társadalom- és neveléscsejete azt hangsúlyozza mindenekelőtt, hogy az emberi magatartás ösztönalapja

nagy mértékben befolyásolható s hogy ezért az a nevelési módszer, mely a valóság tényeit s a társas együttélés ideáljait (things and community!) összhangbahozottan igyekszik eljuttatni a gyermek s az ifju szívéhez és elméjéhez, feltétlenül jelentős eredményekre tarthat számot.

Ch. H. Cooley szerint a társascsoportok, melyeknek tagjai vagyunk, döntenek értékítéleteink és ideáljaink, életformáink és vonzódásaink, szeretetünk és gyűlöletünk tárgya és iránya felett. Emberi „természetünk“ társadalmi eredetű. S a család kötelekében alakuló és fejlődő magatartási formák: a lojalitás, a törvénytisztelet és szabadságszeretet azok a tulajdonságok, amelyek nélkül egészséges társadalmi élet nem képzelhető.

Ellwood a „szabadság“ sokat vitatott fogalmának ad nagyon időszerű tartalmat, mikor megálicsítja, hogy a természet és társadalom erői felett való észszerű ellenőrzés jelenti az emberi szabadságot. Nem lehet ezért más valóban emberséges és ideális cél, mint a körülöttünk levő természeti és társadalmi valóság minél teljesebb és minél megfelelőbb ismerete, épp hogy tényleges tudás birtokában oldhassuk meg problémáinkat.

W. Gr. Sumner néprajzi kutatásai nyomán hangsúlyozza a tapasztalatokon nyugvó alkalmazkodás alakító erejét s megállapítja, hogy a társadalmi fejlődés minden fokán alapvetően fontos szerepet játszanak azok a szokások és előírások, melyek az élet fenntartását közvetlen lehetővé tevő tárgyi javak termelését irányítják. Ezek az ételszabályok, melyeket Sumner *selfmaintanance mores*: közvetlen létfenntartó szokásoknak nevez, szabják meg a közösségi élet stílusát.

J. H. Robinson — a *New History* szerzője — a tudomány humanizáló hatását emeli ki, hangsúlyozva, hogy nem a megállapodott és mozdulatlan tudás és magatartás a cél, hanem a folyton alakuló valósághoz igazodó szüntelen, soha el nem fáradó alkalmazkodás: a *read justment*. Robinson „Uj története“ egyébként a legelső kőkorszakbeli emberi nyomokkal kezdi történelmünk ó-korát, messze a Krisztus születése előtti időktől az első alkalmazott ipari feltalásokig számítja a középkort, és innen az újkort, melynek még csupán a kezdetén járunk.

W. J. Thomas fejti ki talán a leghatározottabban, hogy *kultura* egyszerűen azt a nemzedékről-nemzedékre szálló és egyre hatékonyabb emberi képességet jelenti, mely az adott valóságot — a dolgok és emberek „természetét“ — formálni és alakítani képes.

Mac Iver, aki talán a legpregnansabb társadalomtudományi gondolkodó az angolszász Amerikában, abban látja minden politikai fordulat lényegét, hogy új megjelenési formát ad a problémának, „mely örök, mint a társadalom“: annak, miként hasonulnak a politikai-államjogi formák a civilizáció fokához, mely túlhaladt politikai és jogi keretein.

Végül — last but not least — Thorsten Veblen két lélekalkat: az üzér-hasznothajhászó és az alakításra-alkotásra vágyó ember örök ellentétéből vezeti le a késői tőkés társadalom benső ellentéteit. Gondolkodó és kutató pillantásának legkiválóbb örökösei közül Ch. A. Beard, a Columbia államjogásza, az amerikai alkotmányt, a híres Constitution-t, úgy tárgyalja, mint az akkori gazdálkodó csoportok egymással való harcának és lehető harmoniájának eredményét; míg Wesley Mitchel az alakuló társadalom legfőbb szerkezeti elvét az egymásrautaltság — az in-

terdependence — állapotában véli feitalátni.

Ez alapelvekről nincs — miként Európában — folytonos vita: egy ifjus a tényleges felismerés erejében bíró szellemi közösség őrzi és alakítja őket.

5.

A „tudományos szociológus“, kiróó Ellwood azt a büszke megállapítást teszi, hogy nincs senki, aki nálánál fontosabb munkát végezne a mi világunkban, Amerikában fontos megismerésekhez és értékitéletekhez jutott. S valami egészen nagyszabásu — az első uttörőkéhez hasonló — magabizás és lelkesülés tölti eí ez ismeretek és értékitéletek birtokában.

Nemcsak Henry Wallace, aki amellet, hogy Rooseveltt földművelésügyi minisztere, dilettáns szociológus is, írja *Uj határok* című könyvében, hogy ha nincs is már, mint egykor, szabad föld a vadnyugati szűz területeken, fellelhetjük az új világot önmagunkban: a kölcsönös segítség s a humánus szolgálat akaratában... Az egész amerikai társadalomtudományban nincs kedveltebb téma ma, mint a jövő: a társadalmi fejlődés iránya és célja. S nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy itt, e jövőt kereső pillantásban sem valami európai eredetű pesszimizmus az uralkodó. Akár Mac Iver beszél az egyre fokozódó, egyre nagyobb közösségi életről, akár Ellwood rajzolja meg az angolszász hűvös lelkesülés szavai-val a jövő szabad emberét, akár Todd, a *Szociális haladás elméletei* című mű szerzője hirdeti, hogy a jövőt az igazság és az elképzelések egyre nagyobb koncepciója fogja jellemezni — ifju, erős és mélyseges hit árad soraikból: a szellemi munka eredményébe vetett hit, a tudomány erejével megoldható feladatok tudata, a csendes és megingathatatlanul biztos magabizás.

Am, kérdezhetné valaki, nem csupán az „örök prosperity“ különleges, tudományos köntösbe öltöztetett válfajáról van-e itt szó? És ha már nem, folytathatná e kétségeskedő, ha már tényleg úgy is van, hogy ez a derülátás a hétköznapok kis akadályain és gyűlölködéseim általlató nagy és összefoglaló pillantás eredménye, ha ezek a társadalomkutató írók épp azért bizakodók, mert jobban ismerik az emberi lélek igazi alapjait és valóóságos motívumait, mint a könnyű és olcsó Schwarzmaierei európai bajnokai, nemcsak azért tudnak-e így hinni és lelkesülni, mert még nem ismerték fel boldog világukban az osztályharcot?

Megnyugtathatjuk a kérdezőt: tisztán és józanul látják ezek az amerikai szociológusok a veszélyt is.

Thorsten Veblen már nem törölhető ki az amerikai közvélemény tudatából. Itt is tudnak, nyílt valóságátással tudnak kulturánk mai állapotának súlyos sebérol: arról a *disparitás*-ról, hogy jogi és kulturális fejlődésünk messzire maradt a technikai mögött; s hogy ezért a fenyegető veszély elkerülésére még idejében meg kell teremteni a harmóniát: a technikai fejlettség nivójára emelt jogrendszer és összefoglaló gondolkodást. Már Cooley is hangsúlyozza egyik utolsó előadásában, hogy az amerikai termelés felét a népesség alig egytizede fogyasztja-herdálja el; hogy tehát a népesség másik kilencetizede kénytelen a megmaradottal beérni. És egyenesen Vebleni stilusban állapítja meg, hogy ez a kiáltó egyenetlenség és igazságtalanság „felelős a jelenlegi rendszer minden bűnéért és elfajulásáért, a részegek és prostituáltak hadáért, a gyermekmunkáért s a politikai korrupcióért.“ Az a *Szociológiai*

Bevezető is, amelyet Cooley, két tanítványa, főleg mesterük eszméinek felhasználásával írt, hosszú oldalakon át foglalkozik az osztályharc problémáival. Emlékeztet rá, hogy 1926-ban, mikor a technikai tulfejltség miatt beálló strukturális munkanélküliség teljes súlyával nehezedett az Egyesült Államok társadalmára s több, mint 8 millió volt a munkanélküliek száma, Newyork, Virginia és Massachusetts törvényhozóinak nem volt fontosabb dolguk, mint egy törvényjavaslat benyújtása a gyermekmunka meghosszabbításáról... és egész sorát hozza a hasonló példákniak.

RADNÓTI MIKLÓS ÚJ KÖNYVEI

(*Ikrek hava és Válogatott versek*)

Mindezekből az adatokból, amelyeket a pesti fiatal (illetve: érettfiatal, már a második világháború nemzedékéhez tartozó) költő két legújabb könyvecskéjének címlapján olvashatunk, talán legfontosabb az utolsó, az évszám: 1940. Nyilván nem az ismeretlen kiadó, (*Almanach*-kiadás), hanem az ismert költő tartotta fontosnak ezt oly szokatlanul, szinte feltűnő módon könyveire nyomtatni. A dolog azért is feltűnő, mert a kérdéses írásművek látszólag minden egyébről, a költő szubjektív belső világáról, a természet örök titkairól és sok-sok jelentéktejének látszó apróságról többet mondanak, mint arról a korról, amelyben születtek. Az évszám azonban — és ha még hozzágondoljuk az író eddigi szereplését, éppen arra látszik figyelmeztetni, ami a könyvecskében, e különös hangulatu versekben, ebben a megrendítő gyermekkori naplóban, ki nem mondottan, elfojtottan él, amit a költő nem *tudott* vagy nem *akart* nyilvánvalóvá tenni.

Fontos volna tudni, vajjon inkább nem tudott vagy inkább nem akart. A könyvekből kihagyott vagy azokban eltompított részletek, sorok, versek — ha vannak ilyenek — bizonyára nemcsak a kor és korszak megértéséhez nyitnának könnyebben járható utakat, hanem a költőnek is más, maibb, tisztább, hozzáférhetőbb arculatát mutatnák. Az a bizonytalan föltevésünk, hogy a költő sok mindent azért nem írt meg vagy azért nem közöl, mert külső okok akadályozták, az olvasás folyamán mindinkább háttérbe szorul és helyet enged annak a biztos megérzésnek, hogy a költő belsőleg indíttatva, „felsőbb“ alkotási érdekből, tehát akarva írta és adta könyveit ilyeneknek, amilyenek. Éppen ezt akarta adni, ezt a valakit, aki nem akar tudni, nem akar hallani, nem akar beszélni. Hogy ez kevésbé áll a verskötet elején sorakozó tizévelőtti versekre, amelyeken az ösztönös ifjui életöröm ébredése monológyszerű egyvonalúsággal zárja el a másik hangot, a világ fájdalmas válaszát, annál tisztábban érezhető a későbbi évek termékeiben, így az *Ikrek havában* is. Ha az 1930-31-ben írt versek címeiben a „napszemü reggel“, „pásztorok, nyájak“, „este, asszony“, „tavaszi szeretők“, „zaj estefelé“, stb. egyszerű jelzői az egyszerű tartalomnak, ugy a későbbi években oly konok egyhangúsággal libasorban haladó „esték“, „délutánok“, „alkonyok“. „Hajnal“, „Április“, „Détől estig“, majd egy-egyetlen „Háborús napló“ után: „Alvás előtt“, „Parton“, „Decemberi reggel“, stb., stb. — *álnevekként* hatnak, amelyek nem felmutatják, hanem eltakarják azt, amiről szó van. Hát hiszen ez talán nem éppen igaz, mert az író elég őszintén és eieég szeretettel, tehát komolyan azt akarja mondani, amit mond:

egyedülvaló életének, élete belső rezdüléseinek ezeket a külső képeit rögzíti és ezen az uton is nem kis dolgot ér meg és kelt életre: a tájképnek és idillnek egészen új belső térképét adja, amellyel író és olvasó a másik, emberi, társadalmi világnak sivárságában keres kompenzációt, örömet, teljességet. De jaj, az ember igazi világa mégis csak az ember, tehát nem a világ kozmikus látképe, hanem a föld társadalmi valósága, amelynek borultságát a legragyogóbb napcsillag sem képes fényvel tisztítani, amelynek pusztító viharát el nem csitítja sem a szín pompás tavasz, sem egy szerető lélek mosolygása. Ezért van hát, hogy a holdnak, mire feljön „szakálla nő“, hogy a szerelmesek vasárnapi mámorát a villamosbéli számárköhögős gyerek réme zavarja, hogy a galambok nem turbékolnak, hanem „nyögdecse’nek“, hogy a „Szerelmes versben“

...körül

leskel rád a világ
s végül hosszú késeivel megöl; virág
nem hull majd és furakodva féreg se rág
ha meghalsz...

hogy 1935-1936-ban már minden versben egy „halálraitelt járkál csak“ egy beboruló világban, miközben

féregek másznak szét a messzi réteken
és lassan szerterággják a végtelen
sort fekvő holtakat...

majd szörnyű jejenések bukkannak föl öntudatlanul:

nyitott szájjal szalad a gyilkos...

aztán, egy minden ízében megrendítően új, Freudre, a szürrealistákra és Jean Cocteaúra egyszerre emlékeztető versben az anya tér vissza halottaiból kísértetiesen, mint az *Ikrek havában* felidézett gyermekkor: a „véres szökevény“.

A tűnődő idegen, aki eddig oly konok hallgatagul sétált kertünk mélyén és a fák ilatában, a nap fényében felolvadtan, megtagadta, hogy feleljen a kérdésekre, amelyeket az emberi világ köröskörül a fülébe zuhat, most hirtelen maga kiállt fel és vajjon miért? Spanyolországért!

Már arrafelé is őszi, ahol
a szabadság zászlai hullanak,
lobogó vér fut parázs avarra
s alatta rémülten fészkel a mag;

fáradt foganni! És ha mégis:
földbevert bitó, hősi test, avagy
harci gép dulja fel meleg helyét
s meztelen várja, hogy jöjjön a fagy.

Varak és fűszálak perzselődnek.
vadul rohanó halál szele kél,
délben a füst és pernye közt vakon
röppen a fölriadt szárnyasegér.

Világíts, távol égő tartomány!
hideg van, markos sötét kavarog,
sápadt fák alatt hosszan vacognak
tegnap még simogató patakok.

*Őrizz magány, keríts be lusta ősz,
uj szégyent ró szívembe az idő,
s rágódva régi, díszes őszökön,
konokon élek, szívós téli tő.*

*A lélek egyre többet elvisel,
holtak közt hallgatag ballagok,
* Ujszülött rémek s hitek kísérek
és a vándorlófényű csillagok.*

és szivbemarkolóan sir fel Lorca Garcíáért, akit Granadában megöltek:

*Nem menekült. Két éve megölték már Granadában.
Garcia Lorca halott! hogy senki sem mondta nekem még!
Háborúról oly gyorsan iramlík a hír, s aki költő
így tűnik el! hát nem gyászolta meg őt Európa?...*

Aztán ujjamagába száll, folytatja rejtelmes sétáját a kertek mólyén, megint „November“, „Koranyár“ és a tél, amelyben „sirdogál a kis őz“ és „suhogó téii csönd hallgat utána...“

Igy jutunk el az utolsó vershez amelyben a különös idegen, a „szívós, télidő“ rövid vallomást tesz és mindent megtudunk:

*költő vagyok és senkinek se kellek,
akkor se, hogyha szóltan dünyögök:
— — — — *sebaj, hisz énekelnek
helyettem kandi ördögök.*

*költő vagyok, ki csak máglyára jó,
mert az igazra tanu.*

Nem, nem a naiv idillel van dolgunk, amely együgyűen nem lát embertől emberig, nem a megbujt ember monológját halljuk, de azt az izzó párbeszédet a költő és világa, a kor és költője között, amely minden igazi költészetben örök idők óta benne zugott. Nem a tompafülű mániákust látjuk, akit fizikai vagy társadalmi természete kívül helyez a történeben, hanem valakit, aki elfordult és befogta a fülét. Ez persze nem a régebbi nagy költők „attitüd“-je, nem a haragosan szétvágó Adyé, nem a jajongó Kosztolányié, nem az átkot pörölyöző Attiláé sem, de még csak nem is a vért könnyező Somlyó Zoltáné, hanem éppenséggel és egyedül Radnótié — és a máé. Maisága és eredetisége különben — és távolról sem véletlenül — nemcsak ebben a magatartásában nyilvánul meg, hanem, mint minden igazi költőnél — a kifejezés új eszközeiben is. Új dal új hangszereket kíván és változott hangszeren változik a dal is... A régebbi fülnek sok minden furcsán hangzik, disszonál, vagy „nem úgy lüktet“ ezekben a versekben, sokminden szivtelennek, prózainak, hiányosnak vagy feleslegesnek tűnik. De, aki már hallotta Guillaume Apollinairet, Cendrarsot, Hasenclevert, Komját Aladárt, Majakovszkit és egészen fölérezte József Attila tört-értelmű és tört-ütemű sorainak szivettépő zenéjét, annak füle már könnyen fogadja be e nyersen-új formákat, sőt követeli őket.

Összesítő érzésünk e könyvecskékkel szemben: aki ezeket adta nekünk, nem az a költő, aki utmutatón felemel és előre lök ebben a szomoruan-sötéten tespedő világban, de velünk együtt gyötrődő, küzködő testvérünk, akiért akaratlanul is kinyulik a karunk és akit szeretve jövőt-álmodó magunkba fogadunk. (Köves Miklós)

* A szedés gondolatjelei helyén három trochaeus olvasandó.

HÁROM UJ MAGYAR KÖNYV

1.

Veres Péter néhány elbeszélését és versét adta ki a Bólyai könyvtár. Mondanunk sem kell, hogy úgy a versek, mint az elbeszélések a parasztság körében játszódnak. Az egészen szegény parasztság körében, aminek olyan jó ismerője Veres Péter. *Gyepsoron* a címe a kis könyvnek. „A Gyepsor — mondja az író — a falu szélén van. Előtte szikes mezőség, amelyen mező helyett liba, disznó és tehénganaj van. Utóbbiak persze csak amíg megszáradnak, mert ekkor a Gyepsor lakói lesznek tüzelni. Igaz, tiltják az urak, különösen a megyeiek, mert soványodik a föld, de mit lehet tenni? A Gyepsor ősidők óta innen tüzel és a község urai, meg a legelő-birtokosság gazdái és csőszei nem merik magukra vonni az átkot, ami rájuk hullana, ha szigorúan vennék a törvényt“. Veres Péter megkapó egyszerűséggel írja le az alja parasztság napi életét. A szegénység döbbenetes napi kálváriáját az ennivalóval, a fűtőanyaggal, ide-oda dülendező házikóival, petróleummal. A gyermekek és a szülők elemészthetetlen kiszolgáltatottságát. Dühöngéseiket s kegyetlen, csak káromkodásaikban megenyhülő tehetetlenségüket. A rengeteg mocskot, ami őket körülveszi. Küzdelmüket a néhány garasért, amit naponta mégis kénytelenek előteremteni. Az anyák kiszolgáltatottságát gyermekeikkel és férjeikkel szemben. A családi élet sivárságát. Az elnyomorodás lelki következményeit. A hasonió sorsu szomszédok pletykaéhes leselkedéseit. A gazdagabb parasztok magatartását ezzel a szegénységgel szemben, akik a szó szoros értelmében bérbe veszik azok serdületlen gyermekeit. Fenytéseiket és gonoszkodásukat, amit természetes módon így úznak már évszázadok óta s amely ellen semmi apelláta nincs. Mintha csak *Móricz Zsigmond Árvácska* című regényét olvasnók. Szinte összefolynak már ezek a dolgok, nem lehet látni kezdetét és végét. Maholnap az írókat is össze lehet tévesztetni s ember legyen, aki ha el akarná mondani valamely „regényes“ parasztrajz tartalmát, bele ne kapjon a másikba. Ami azt jelenti, hogy a való igazat írják, legföljebb a hozzácsapott „költői igazságszolgáltatás“ lesz valamivel másabb, de csak azért, mert minden elbeszélést és regényt be kell valamivel fejezni. Ezeknek az írásoknak már nincsenek is szokványos hőseik, akik a végén mégis felülkerekednek és győznek valamely formában. A tragédiák és szerencsétlenségek nem kihegyezett végződés. Minden történés önmagában megváltozhatatlannak látszó vergődés. *Móricz Zsigmond* megkínzott árvácskájával még felgyújtatja egyik kínzója házát. Persze véletlenül, nem akarattal. De már ez sem igazságszolgáltatás. S mennyire nem a megkínzott szempontjából, akinek ebből semmi haszna nincs. Veres Péter ezt sem teszi. Befejezetlenül hagy mindent, mintha ítélet napig akarná így folytatni. Valóban a megoldás nem is az író dolga. Szociális kérdések ezek, aminek megoldását társadalmi körülmények szolgáltatják vagy időlegesen nem szolgáltatják. Az írónak panaszkönyv van a kezében, amibe beírja a maga tapasztalatait. Világnézet kérdése, hogy miként írja be. Az érzelmi részt a szépiróra bízzák. S mennyivel értelmesebb is így, mint Veres Péter előbbi könyvében, ahol *szociálfilozófiába* keveredett.

2.

Ortutay Gyula, a neves etnológus most jelentette meg a Fedics Mihály 85 éves szabolcsi paraszt által elmondott meséket. Ezek a mesék

vaskos kötetet tesznek a gyűjtő igen értékes előszavával. Fedics irás-tudatlan ember volt, de mesélő kedve végtelen. Aikotó tehetség, aki egyformán győzte a sajtóságos mondatszerkesztést, valamint a komplikált tanulságú mese folyamatosságát. Szegény ember létére szegény emberek dolgával is foglalkozik. Pásztorokkal, cselédekkel, papokkal, szegény-legényekkel meg „miegy mással“ — ahogy mondani szokta. A történetek alapja mindig a szegénység dolga, a megoldás mindig a csodálatos. Fedics ősi szokás szerint meséinek magvát az ember kiszolgáltatottságából meríti. Senki nincs a helyén, senki sem tehet azt, amit akar. Mindenki vágyik valamire. Ez a valami a jelen körülmények között elérhetetlen s csak csodálatos elemek közbelépésével közelíthető meg. Legyen valaki király vagy szegényember, folytonos igazságtalanságok érik, olyanok, ami némelyiknek a megnyomorodásába, másoknak az életébe kerül. Különösen az ifjuság szalad át a megpróbáltatások kinszenvedésein, részint az atyai vagy anyai hatalom, részint a tapasztalatlanság vagy gonoszság csapdái miatt. De Fedics szerint ezen busulnivaló alig van, mert a világ életakarata éppen úgy van megszerkesztve, hogy a gonosz mégis elhal az idők folyamán, a jó meg győzedelmeskedik. Ennek bizonyítására valók a pillanatnyilag elővarázsolt csodálatos elemek, amik mindig segítségére futnak a bajba került becsületesnek s a megtréfált rosszakat el is seprik. Persze Fedics sem biztosítja, hogy a való világban, időben meg is érkeznek ezek az általa előlegezett varázslatok, s hogy mindenki részeseülhet s feloldozhat általa, de a biztatást, hogy minden kérdésre idővel beérkezik a felelet, s hogy erre a fantázia birodalmában nyugodtan várni lehet, azt az emberiség továbbélése szempontjából ragyogóbbnál ragyogóbb elmejátékkal bizonygatja. Egyszerű parasztember — mintahogy Vörös Péter is nevezi magát — ül és mesél s oly nagyokat, oly bölcsesket, a művészi végtelent oly megközelítő apróságokat, egyszerűségeket kötözget csokorra, amiből az egész emberi élet diszharmonija árad csöppenként. Nem nevezi magát divatos falukutatónak, nem írja le a Gyepsor hátborzongató detektiv-regényét, ezt a végtelenül siralmas tájat, ahova sehonnan sem jön segítség, hanem felül csodálatos képzelő erőire s fausti mélységekkel lebeg a magasság s az elhanyagolt föld között. Ez az egyszerű parasztember, minden tudás és előtanulmány nélkül kisujjából rázza ki a legkiáltóbb drámai fordulatokat, humort, meghajszoltságot vagy csendes kérődzést egy darab hagymán vagy odvas árticsókán. Szerkezete és nyelve csodálatos és magabiztos. Amit ki akar fejezni, azt az alkotni tudás olyan erejével és szóvarázslatával mesterkedi körül, hogy lehetetlen mást gondolni utána, mint amit tényleg ő gondol. Tudatos, pontos a vésője. Érti és ismeri a társadalom játékszabályait s abba szenteskedve beleszöszmögi magát. Elbájolóan képmutató, mélységesen vallásos, de a hit benne sohasem dogmatikus, hanem emberi. Egy alkalommal egy papot figyeltet az erdőben, aki vasárnap kijár titokban dolgozni. Egy anyamedve figyel a papot. Mikor ez már többször fordul elő, az anyamedve elébe áll s megkérdi, hogy hát így tartja-e be a vallás parancsait? S már osztja is a csodálatos büntetést. A medve kényszeríti a papot, hogy őt megejtse. E fura dologból a medve embergyereket szül. Az anyamedve hét évig szoptatja s akkor kiviszi az erdőbe, csavarna ki egy fát tövestől s rakná koronájával a földbe. A gyerek még nem elég erős, a művelet nem sikerül. Akkor a medve elszelidült komolysággal

hazaviszi és újra hét évig szoptatja. Akkor már olyan erős a gyerek, hogy félkézzel végrehajtja a műveletet. Most elküldi a faluba, vasárnap a templom elé, kezébe adja a pap által visszahagyott fűrész, fejszét s meghagyja neki, hogy aki ezekre a szerszámokra ráismer, az lesz az ő apja. Medve Jánosnak kereszteli Fedics ezt a behemót gyereket s megindítja csodálatos erejével küzdeni az emberi gonoszság ellen és a gyenge szegénység, a kijátszottak és eltaszítottak mellett. Fedics tudatosan értékeli és méri a körülötte folyó társadalmi dolgokat, meséiben mélyen beleszíri, kettős egyéniséget játszik: a lázadó és a jobbágy két típusát. Alattomosan és ravaszul bujkál a föld urai és uri fullajtárjai között, de lángolóan fellobog s véres szavakba önti magát, ha módját ejti, hogy példázatait szerteszórhatja. Tudatosságának jellemzésül Ortutay fel- említi, hogy midőn nála bizonyos Szücs László gyengébb mesemondó iránt érdeklődött, Fedics így jellemezte amaszt és magát: „Beszél az, mesél, de hát nincs annak egy igaz szava, csupa hazugság“. Ez bizonyára azt akarta jelenteni, hogy a másik mesemondó szajkózik, másol s nincs tudatába annak, amit tesz, vagyis társadalmilag megbizhatatlan: hazug. Viszont a Fedics meséjének hivatástudata van, belső építő értéke, ha valaki hallja, jól megjegyzi magának s társadalmi keresztutaknál eligazodik általa. Így intézte el Fedics Mihály az igazság és hazugság közötti keskeny vonalat s meséi egyenesen arra mutatnak, hogy ezen a vékony, furfangos, alig kimondható kegyetlen mesgyén biztosan áll és sugározza tanító költeményeit.

3.

Remenyik Zsigmond New-Yorkban élő kiváló humanista író igen szép kiállításban könyvet hozott ki. Ebben a könyvben Ady Endrétől Móricz Zsigmondig korszerű finom írások gyülekeznek. Persze vitázni lehetne, hogy ezek az írások tényleg korszerűek-e? Hogy vajjon Thomas Mann vagy Voltaire és általában a humanisták tiitakozása, szenvedélyes lobogása, irtózata és irtóztatása mennyi meghallgatásra talál? Vannak-e még határok, amelyen belül a ma félelmetes dübörgésében a szelid és szép szó mesterei nyitott füleket döngöztetnek? De talán nem minden világ Európa. S a kötetnek gondos és válogatott szerkesztéséből ez sem von le sokat. Olyan világnak, mint a mienk, kell, hogy olyan pólusa is legyen, ami a történelmi hűség kedvéért iratokat tartalmaz, amik humanusak. Mint a középkor arcát sem lehetne biztosan megismerni s a renaissancet sem megérteni, ha azt feltételeznénk, hogy abban az időben a hullámzó mozgás csak egyirányú volt. A humanisták akkor is éltek s reformálták, amit lehetett. Remenyik kötete ilyen dokumentuma marad a sok tengelyből álló magyar irodalomnak. (Pap Gábor)

TIZENKÉT KÖLTŐ. (Mentor. Budapest, 1940.) Költői antológiákkal szemben valami sajtósági elítélet szokott mutatkozni. Ez az elítélet kettős: pozitív és negatív.

A pozitív irodalmi reminiscenciákból adódik. A *Holnap* verskötetre gondolunk, amelyet megjelentésekor nem igen vettek észre

és amely csak később lett irodalomtörténeti jelentőségű. Az irodalomtörténet mea culpázása azután olyan maradandónak bizonyult, hogy minden újabb antológia jelentkezésénél elevenen hat. A kritikus és olvasó meggondoltan forgatja a lapokat, nem indul-e rajtuk el egy újabb Ady vagy Babits...

A negatív elítélet viszont a

könyv árujellegéből következik. Egyéni verskötet megjelenése nem érinti magát a könyvpiacot; csak a költő szűkebb, magánkörnyezetét. (Kiváló, irodalomtörténetileg is fémjelzett költők verskötetei könyvesboltokban alig 1-200 példányban fogynak.) F fiatal költők tehát öszeállnak és együttes kiadással igyekeznek megoldani úgy a jelentkezés anyagi részét, mint a saját közönséget túlhaladó olvasórétegék megnyerését.

A szóbanforgó, legújabb költői antológia megállja helyét mindkét előítélettel szemben: nem dilettáns mű, de nem is irodalomtörténeti kezdeményezés. Ez a megállapítás nem az érdektelenség és érték közötti egyensúlyt akarja helyreállítani, hanem a problémát új sikraterelni: ez az antológia világnézeti egységet reprezentál. S hogy miféle világnézetet, ez hozza magával, hogy e világnézet és versek között bizonyos inadaequitás állapítható meg. Nem olyan világnézet ez, amelyre a hivatal apai szeretettel tekint. S ez adja magyarázatát azután még olyan külsőségeknek is, mint a kötet kisterjedelemre való csökkenése, amint ez az Előszó írója, **Csömöri József**, nem kis bosszúsággal panaszolja.

Olyan költőkről van szó, akiknek legfőbb mondanivalói elmondatlanok maradnak. S egyben olyanokról, akiknél nem él külön önálló életet a forma, — tehát, ha a mondanivaló elől lezárják a sorompót, elcsuklik a szó, a hang is.

Igy válik az elhallgatás uralkodó költői kifejezésmóddá ezekben a versekben. Ódai lendület kezdődik, mint mikor hatalmas szárnycsapással madár röpül az ég felé, de még el sem éri a fák koronáját, hirtelen dőrej hangzik és a színes tollak szerteszóródva még egyszer felcsillannak a napban. Az ember tompa zuhanásra figyel, — de ez a zuhanás a legtöbbször nem következik be. Feszült csend a válasz, — metafizikai csend, a madár sehol sincs, talán nem is volt egyébként, mint üres tollpamacs, vagy elhagyta a való-

ság szféráját, kívül került a föld vonzóerején s most a csillagok közt kering „a természet örök törvényei“ szerint.

Mind a két módszer törés, de nem a költő tehet róla, hogy nem lehet konkrét és társadalmi.

Marad a szimbolum és a kérdés.

A szimbolum rendszerint nem válik nálunk allegóriává, Hiába is válnék, hiszen az ellentechnika is megtette a maga fejlődésének útját. A szimbolum tehát csak vergődik szófoszlányok és hangulatkodók között, — **Berényi Istvánnál** pl. feyvertelen virágokról van szó, **Benjámin** László a házak fölött repülőgépszárnyak árnyékának lebbenését látja, **Bodnár Éva** a jövő hitét az anyag megmaradásának elvébe öltözteti.

A kérdés pedig: nem feleletre váró. (Mi kell hát? — **Gyulai Márta**, **Őszi nemzedék** — **Erdős László**, **Köd** — **Mária Béla**, stb.) Csak költői magatartás, — és történetileg szinte ugyanolyan szerepet tölt be, mint korábbi időkben a testvérversek kiáltásai. Nem érdeklődés az ismeretlen iránt, hiszen a felelet pontosan és világosan áll a kérdésfeltevő előtt.

S az, hogy ezek a versek individuálisabbaknak hatnak, mint a testvérversek, megint csak a kérdésformából következik. Mint ahogy a halkság is egyénibb, mint a kiáltás (lásd: **Berényi: Őszi rap-szódia**, **Erdős: El nem küldött levelek**, **Földeák János: Őszinte közbeszólás**, **Keszthelyi Zoltán: Dajkadalmagammak**, stb.) — és a dudolás sohasem olyan kollektív és általános, mint az ének.

S alaposan meggondolva, hinni kell az Előszó írójának, hogy a reményvesztettség itt-ott felcsukló hangja, a hatásképtelenség miatti elkeseredés szavai maguk is csak költői takarások, tudatos öszintélenség:

Mikor születünk, harc volt és halál volt.

Nem sok idővel rája meghalunk. Ez a bűnünk — s hogy egyhelyben maradtunk.

Rövid időnkben léptetve szaladtunk
Mint lovak jégen. Nem marad nyomunk. (Erdős)
— s a szerepük az, hogy „megszervezzék a jövőt egy olyan kor magyar költői számára, amikor több tere lesz az őszinte szónak“. (Sándor Pál)

MÁRAI SANDOR: ESZTER HAGYATÉKA. (Révai. Budapest). Márai régóta tisztázta hovatartozását: polgár ő és művész. Nem könnyű szerep. Különösen polgárelenes világ közepette, mely ugyan még viseli a polgári jelzöt, de klasszikus tartalmaival feloldhatatlan ellentmondásba került. Mi marad e kiürült világban a művész számára, aki tűnő eszményeihez még mindig ragaszkodik? A szomorúság, az elhagyatottság érzése, szatirizálás és bölcs gúny, álom és révedezés. Ez ennek a világnak a költészete. Ezt énekli ki Márai a művész biztonságával. Az **Eszter hagyatéka** is bizonyítja, hogy szerzője maga is szenved az emberi lét feltételeinek pusztulása miatt s korántsem véletlenül vagy irói fogásból írja **Eszter** naplóját első személyben. „Első személyben“ még leplezetlenebbül szenvedhet alakjaival s e szenvedést így teheti a legmélyebben hihetővé. Miért élnek ezek az emberek, mijük van a világból, mijük van önmagukból? Csupa negatívum. Oktalan követelőzés volna számonkérni Máraitól, miért nem merül mélyebbre a társadalomban, miért nem keresi az alul élők fájdalmát is. Hiszen a világról, amit ábrázol — a magyar polgárság — ítélete kétségtelen, helyzetének képe igaz, még akkor is, ha az ábrázolás egysikű s kapcsolja belőle a társadalmi ellentétpárokat. Ha nem volna hű és igaz, amit ír, képes volna-e oly ellenállhatatlanul varázslatába keféteni? Mert varázslatába kerít az a különös hangszerezésti lágy és fülledt zene, mely irányából, akárcsak Proustnál vagy Virginia Woolfnál, de persze más hangnemben és más

tempókban, oly kielemezhetetlenül áramlik szerte mondatokon és oldalakon, baljóslatu, de kábító hangulatot és légkört teremtve, újra és újra feleletre készítve érzelmeinket és száz rejtett benső pillanatkat.

Az **Eszter hagyatéka** másfélszáz oldalas regény. **Eszter** egy fájdalmas szerelem emlékével visszapillant az ifjúságba és a családba, felidézi Lajos arcát, akiről husz éve, mióta elfutott előle, tudja, hogy visszajön és tudja azt is, hogy milyen kegyetlenül kirabolta érzelmeit, úgy fosztja majd ki a létét. Alig biztosító anyagiak maradványából is. Lajos lebegő lény, bizonytalan egzisztencia, szélhámos — és bűvész. Bűvész, aki az érzelmek összes regisztereit ismeri és áldozatait erről a pontról közelíti meg, mert itt a legkönnyebben lefegyverezhetők. Ifjúsága idején befészkelődött **Eszterék** családjába, az egész családot befolyása alá kerítette, **Eszter** belészeretett, mert Lajos akarta, de ő **Eszter** nővérét vette feleségül. A nővér meghalt. Lajos két gyermekkel marad, hol lent, hol fent s mintha egy életen át egyébre sem készült volna, mint **Eszter** kifosztani, elvinni feje fölül a házat, mit az elhagyatott nő egyedül öreg barátnőjével, a hetven éves Nunuval oszt meg rózsák, ódon butorok és néhány régről itt maradt barát társaságában. **Eszter** és Lajos mágikus utolsó viadalában felfedeződnek e két élet végső titkai, a véletlenek és a rejtelmek, mik egymáshoz leláncolták, de szét is választották a férfit és a nőt. Ám ez a viadal is csak rendezvény. Lajos, ez a Roger Martin du Gard Fontainjéhez mérhető gazember-típus a Gide definálta „ördög“ tölti be ahogyan feldulja azt, ami békeséges és nyugalmas is lehetne. Elveszi **Eszter**től azt a keveset, ami néki minden volt, nemcsak a házat, a kertet és a butorokat, de öregsége nyugalma is. Nem hagy ki egyetlen eszközt **Eszter** ostromából, ám ez a nagy készülődés, ez a tulmérétezett stratégia fölösleges —

Eszter előre ismerte Lajos fegyvereit és eleve tudta, hogy elveszti a csatát.

Morbid és összehorpadó világ ez, amelyre Eszter az öregség első fokairól, akárcsak Virginia Woolf ötvenéves asszonyának hősei visszatekint. Ez a világ vigasztalan és rettentő, pusztta és tragikus. És még ennek is pusztulnia kell az érzelmekek és az érdekek viharában. Am ez a vihar, ez az oszlás nemcsak az Eszter belsejéé, nemcsak a Lajosé, hanem az egészé: a lété, melyhez az Eszterek és a Lajosok hozzá vannak bilincselve.

Az Eszter hagyatéka kis remekmű, nagy figurákkal. És ami ez epikai fajta terén még ennél is jelentősebb, Márai kis regénye zárt kompozíciójával, sikerült szerkezetével épp ott hatol előre, ahol a Proust nyomában növekedett új francia és új angol irodalom alkotásai kívánni valót hagynak maguk után.

A könyv második, kisebb felét a **Déli Szél** című füllelt hangulatú elbeszélés foglalja el. Ez a benső történet az Eszter Hagyatéka után nem több, mint egy érdekes hangnemtű széles futam. Nem tud felhevíteni. Talán külön és hónapok múltán kellene olvasni, amikor már kissé eltompult az a zene, amit Eszter emlékezéssel támasztottak olvasásukkor. (Méliusz József)

SZABÓ ZOLTÁN NAPTÁRA. A Pokolba vezető út jószándékkal van kikövezve. Régi egyház atyának ez a közismert mondása jutott eszünkbe, mikor a Szabó Zoltán szerkesztette „A Szellemi Honvédelem Naptára“ c. kiadványt elolvastuk. Szabó Zoltán régebbi munkairánya és a naptárról szóló előzetes hirdetések alapján sokan remélték, hogy ez a füzet kulturális téren legalább részben képviseli majd a magyar dolgozók és egyben az egyetemes magyar művelődés érdekeit. A cikkek szerzőinek — hirdetésben előreközölt — névsora némi bizalmat keltett. A magyar föld legfontosabb szociális és szellemi létkérdéseinek

feltárását vagy az ehhez vezető út megjelölését vártuk. És Szabó Zoltán csakugyan igyekezett is. A naptárban szó van szabadságról, a magyar parasztságról és munkásságról, a magyar faluról és városról, Kosuth apánkról, a Dunavölgyi népek sorsközösségéről stb. Mindezt számos fénykép és rajz, de mindenekelőtt sok idézet tarkítja. Ehhez a szerkesztési ügybuzgósághoz hozzá kell vennünk azt is, hogy a népszerűsítés technikai eszközei jónak látszottak: nagy példányszám, olcsó ár, csinos kivitel, engedmények a támogató szerv és a város lakó tömegek izlése, igényei felé.

Ilyen arányú felkészültség és előzetes propaganda mellett teljesen érthető az a nagy csalódás, amely a naptár megjelenését követte. Sajnos Móricz Zsigmond félelmes erejű novellája és Szabó Dezső kemény intő szava kivételével nem sokat mondanak a naptárban foglalt írások. A bágyadt, gyakran műkedvelőktől származó cikkek szinte tervszerűen kerülnek a magyarság legégetőbb kérdéseit. És ha egyes írások komolyabb problémákat is érintenek, a fogalmazás szürkesége és az állandó mellébeszélés hasznavehetetlenné, hatástalanokká teszi azokat. Igaz, a világ háborús állapota sok mindent megokol, de mégsem indokolja meg a naptár összes fogyatkozásait. A naptár szellemi iránya a **Magyar Nemzet** című napilap **Szellemi Honvédelem** rovatából fejlődött. Ennek ellenére a legigazibb szellemi honvédelem: a magyar néphagyomány kultúrájának megismertetése teljesen hiányzik. Pedig „a néprajz leginkább a kis nemzeteknél virágzik, mert azok korán felfedezték benne a nemzeti önismeret forrását és a létért való küzdelem hatalmas fegyverét“... „...a művelt svájci vagy angol mennyivel tájékozottabb a magyarnál saját néphagyományai felől s mily meggyőződéssel vesz részt a hagyományos népszokásokban“... mondja Kodály egyik tanulmánya elején.

A naptárban közölt képek és rajz-

zok — kevés kivétellel — erőtlének és nem elég jellemzőek. A parasztképek inkább Göre Gábort és társait ábrázolják.

A naptár közömbösítően vegyes tartalmából ki kell emelnünk Erdei Ferenc óvatos cikkét, a **Kis magyar brevárium-ot**, Tamási Áron, Darvas József, Veres Péter, Molnár Antal írásait, ámbár valamennyien fénytelen munkákkal szerepelnek itten. De még e valamennyire hasznavehető cikkek is — a naptári érdekesség és szerzői sokféleség tarkabarkaságában — nem tudnak kiválni és kellő módon hatni. Ezen a veszélyen csak az egységes szemlélet segíthetett volna. Ennek a nyomát viszont alig találjuk e kiadványban. Petőfi és Ady műveiből mértékkel idézett részleteket. **Gogolák** Lajos és **Katona** Jenő kegyes erkölcsvédelmi lapokban is gyengének számítható cikkei semlegesítik. **Markós** György tetszetős közgazdasági táblázatai szintén hasznavehetetlenek. Az ipari fejlődés jellemzésére felhozott adatai összehasonlíthatatlanok, mert minden egyes gazdasági tényre különböző időből származó adatokat idéz. Tárgyi tévedéseiből csak egyet említünk: Markos szerint 1937-38-ban egy lakosra évi 790 pengő esett a nemzeti jövedelemből. E szerint, (9 millió lakost véve alapul), több mint 7 milliárd pengő lett volna ebben a gazdasági évben a nemzeti jövedelem: viszont a közkezen forgó számítások szerint a nemzeti jövedelem az említett években 4-5 milliárd. Ez a lendületes optimizmus még az 1890-es években is feltűnt volna. (**Bartal Miklós**)

ESZTERHAS ISTVAN: HÁROM NAP A POKOLBAN. (Singer & Wolfner). Legfőbb erénye Eszterhas István lélektani regényének, hogy nem hagyja zavarban eszmei tájékozódása felől az olvasót s zárószavaiban lerögzíti a mű „tanulságát“ is, mondván: a bűn, a bűnhődés és megbocsájtás önmagunkban van. Ez az ítélet

olyan heves és meggyőző páthosszal ostromolja az egyébként is kimerült olvasót, hogy aligha marad benne rugalmasság e spekulatív képlet kivédésére. A teljesen időszerűtlen, raszkolnyikovi töprengések helyett itt „mélyebb“ és átfogóbb problémák szaggatják a hős és író lelkét, a változott idők változott feltevéseket szabnak a bűnnek és bűnhődésnek is. Eszterhas István, mint vérbeli mai író (nem tudjuk elűzni a gyanút, hogy E. I.-t kizárólag a korszellem „vérbeli igénye avatta íróvá) a lélek „új“ vivódásai felé fordul, innen hozza felszínre azt a nyugtalanító társadalmi és lélektani problémát, hogy mit tehet egy fölényes szellemű s frontharcos pénzügyigazgató, aki június 28-án kapja kézhez a minisztériumtól a julius elsejei tisztviselő kinevezéseket és az átiratot három napig titokban akarja tartani? A tétel mélysége már pusztán feltevésében is kibontakozik. Tudatlan jóhiszeműség és irodalmi járatlanság feltételezheti csak, hogy ennek az az egyetlen, józan megoldása, hogy a pénzügyigazgató fiókjába zárja a kinevezéseket. Hohó! Hogy születik meg akkor a bűn, mint bűnhődik a vétkes és hol mutatkozik ut a megbocsájtás felé? Marad-e lehetőség napjaink feszült társadalmi törekvéseinek felvázolására és tisztázódhatnak-e a kor szociális egyenletlenségei? Egyáltalán mihez lehet kezdeni e zürzavaros időkben egy pénzügyigazgatóval, akinek semmi fogékonysága a lélek bonyolult rezgéseinek megértéséhez s irodalmi ellenszenvtől fűtve ennyire leegyszerűsíti feladatát? Regényhez semmi esetre sem... Ha az író nem állna részen s nem óvna meg hősét ilyen könnyelmű elhatározástól.

A kitűnő pénzügyigazgató, hogy a titkot három napig biztosan megőrizhesse magához szőlítja legmegbízhatóbb tisztviselőjét és átadja neki lezárt borítékban a kinevezéseket. Innen aztán bő áradással zubbog a lélektan és irodalom. A pénz-

ügyigazgató arca kipirul az elégedett elragadtatástól, hogy a feladatot ilyen találmányosan sikerült megoldania. Szenthe, a jeles tisztviselő büszkén viszi magával a győzelmi trofeát, tizenöt éves hűségese szolgálatainak ime gyümölcse van: reá bízta a titkot s három napig neki kell óvnia kíváncsi tekintetek elől. Az ördög azonban sohasem alszik. Szenthe a 40 éves, elnyűtt, puritán tisztviselő éppen ezen a napon vet szemet egy alárendelt irodakisasszonyra, aki három hónapja dolgozik már keze alatt. Első dolga, hogy eldicsekszik: a főnök rábízta a kinevezéseket tartalmazó zárt boríték megőrzését. A lány tudni szeretné, megkapta-e véglegesítését és megkéri Szenthet, mondaná meg. De Szenthe, a puritán nem hajlandó erre. Ettől a perctől kezdve Szenthe életét a kísértések raja árasztja el. Délután moziba megy a kisasszonnyal és rájön, hogy gyűlöli a feleségét. A moziban — végtére a kitűnő Szenthe sem szent — átka-rolja a lányt, majd tiszta rajongással hazakiséri, hol minden várakozás ellenére az övé lesz. Nagy szerelem lóg fel a példás férfiúban és másnap nem tiltakozik, mikor a lány kiveszi kezéből a borítékot, feltépi és megnézi a kinevezéseket. Nem véglegesítették, Szenthe viszont előlépett. A hölgy érthetően dühös és káromkodik. Szemébe vágja az ártatlan Szenthének, hogy utálja és csak azért dobta oda magát, hogy kiszedje belőle még elseje előtt az igazat. Most azonnal közbenjárt befolyásos barátjával a minisztériumban, hogy pótlólag korrigálják kinevezését. Szenthe érzi, hogy elveszett. Szerelme pillanatok alatt a kiábrándultság tüzeiben hamvad el, tizenötévi munkája romokban. A főnök megtud mindent s oda a bizalom. Pokol!

A nemes hős ezekután gyorsan megbánta tettét, keserűen gondol rövid, bár eredményes szerelmére és elhatározza, hogy megöli a csábító nőt, de tervét nem hajtja vég-

re. Kalandból kalandba sodródik, bűnhődik a büntudat poklában és, hogy bűnhődése teljesebb legyen, felismeri, hogy olthatatlan szerelemmel szereti nejét. Így köszönt rá a végzetes julius elseje. Remegve s megtörtén várja sorsa beteljesülését. Amde minden jóra fordul. A titok megsértése nem derült ki, a főnök tökéletesen elégedett Szenthével és személyesen közli vele megérdemelt kinevezését. Ime: a bűn, a bűnhődés és megbocsájtás csodálatos egysége a diadalmas irodalom feltárásában.

Eszterhás István bölcselete és lélektana a kisebbik bűn, az igazi bűnhődés kifejezője a kifejezés és elevenítés sivár lapossága, a plasztikus ábrázolás gyökeres hiánya és a tiszta vagy épen szép stílus helyett, a fecsegő magyartalanság. (Kár, hogy a mű nem fordítás, mert ez esetben a fordítót lehetne felelőssé tenni!) Szerző a regényírás elemi szabályai közül alig leste el a legszükségesebbet. Így a párbeszédek, helyzetleírások, lélekelemzések, megszakítások, írásjelek kibekiktatása nélkül teljesen egybefolynak, ami teljessé teszi a zavart. A megbocsájtás feltételei csak a szelid lelkű olvasóban volnának fel-lelhetők.

Szomorú fényt vet a magyar könyvtermelés hanyatlására, hogy ilyen diletáns, színvonal alatti munkák előkelő kiadóra találhatnak. Félt, hogy e mögött nem a bírálat elégtelensége, hanem célzatos irányelvek lappanganak. (Robotos Imre)

DÉNES ZSÓFIA: „ÉLET HELYETT ÓRAK“. (Egy fejezet Ady életéből. — Pantheon-kiadás, Bpest.) Dénes Zsófia könyve, minden rokonszenvünk ellenére sem tartozik a fokozottabb igényű életrajzi regények közé. Ezt nem az író hibájaként említjük, hiszen könyvének egész koncepciója amellet tanuskodik, hogy ő maga sem akart egyebet, mint az illetékes kor és egy kicsit sorstárs élményein ke-

resztül újabb adalékokat szolgáltatni az immár eléggé tetemes Ady-irodalomhoz.

Könyvét mi is ezzel a tudattal lapoztuk át. Ami Dénes Zsófia valóságait már az első fejezeteknél rokonszenvenné teszi: a finom mértéktartás. Jóllehet maga a téma s a személyek igen kényes helyzetbe hozhatják az író, sőt az olvasót is, Dénes Zsófiának sikerül kiküszöbölnie minden irodalmi dokumentumon kívüli, köznapias és szenzációt-hajhászó momentumot.

Sorra felvonulnak előttünk Ady közeli barátai és jóakarói, minket különösen az a mód kap meg, ahogyan Dénes Zsófia — egy-egy oda-vetett ecsetvonással — Lédát és Csinszkát eleveníti meg: a halott költő iránti szeretet és megbecsülés józan mértéktartással párosulva idézi az Ady-versek asszony-ihletőit.

A könyvet néhány eredeti Ady-lévlél és naplójegyzet teszi érdekessé és fontossá; itt-ott valóban figyelemre méltó adalékokkal is szolgálnak az irodalom számára. A könyv elé Ady Lajos irt rövid bevezetőt. (Berkó Sándor)

BÁNSÁGI MAGYAR TÁRSADALOMVÁLTÁS. A magyarság társadalmi kérdéseinek vizsgálata éppen a kisebbségi viszonyok között tanulságos. A hatalomváltozást követő nagyméretű átrétegződések felszínre dobták egy felemás magyar polgárisodás minden ellentmondását s így mélyreható elemzések nélkül is a legrejtettebb szerkezeti kérdésekig található el a társadalomrajz. **Jakabffy Elemér**, a lugosi Magyar Kisebbség szerkesztője, önálló tanulmányfüzetet adott ki minap „A Bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán” címen s az egyszerű adatközlés is elegendő ahhoz, hogy a szerző történelmi megállapításaiból magyarázat derüljön a Bánságban 1918 óta végbement magyar társadalmi változásokra.

Jakabffy Elemér minden történelmi ábrándot széthasogató tár-

gyilagossággal fejt ki egy népi összefüggések nélküli, kizárólag a vagyon s a közigazgatási tisztségek alapján tért foglaló bánsági magyar kaszt keletkezését. Ma, amikor már az első világháborút követő változások régen széttroncsolták a különös társadalmi szövödményt, nyilvánvaló a nemzetiségi vidéken kialakult uri-polgári magyarság gyökértelensége. A törökök kiűzése után nem tűrt meg magyar telepítést a bánsági osztrák közigazgatás és így a Bánságnak Magyarországhoz való visszacsatolása után kerülhetett csak sor magyar társadalom keletkezésére ezen a vidéken. A visszacsatolás egyben a rendiség visszatérését és a vármegyei közélet kiépülését jelentette. 1779-ben megállapítják Krassó, Temes és Torontál vármegyék határait s mivel a három vármegye tisztikarának megalakításához a rendi alkotmány szerint nemesség-re volt szükség, az ország legkülönbözőbb részeiből, még Erdélyből s a Dunántulról is, pályáztak magyar nemesek az új megyei állásokra. **Jakabffy Elemér** pontosan felsorolja a három vármegye első, kinevezett tisztikarát s megjegyzi, hogy a három vármegyének később sem volt soha többé ilyen színmagyar felsőbbsege... Az egyre nagyobb tért hódító román és szerb lakosság, valamint a német, francia, spanyol, olasz és bolgár telepesek fölé került az első, vékonyka magyar vezetőség. A kincstári birtokok eladása s az ezzel kapcsolatos új nemesítések azonban rövidesen megváltoztatják a megyei hatóságok összetételét.

A más vármegyékből betelepített hivatalnoki kart már II. József reformintézkedései is megrendszabályozzák a lakossággal szemben nem egy esetben elkövetett tulajdonosok miatt, a történelmi magyar nemesség meghonosodását azonban főleg az a tény akadályozza meg, hogy e nemesek tulajdonképpen csak állásért gyűltek ide s így hamarosan át kellett adniok helyüket

egy ujonnan kialakuló, vegyes összetételű bántási földbirtokos osztálynak. Jakabffy Elemér táblázatai szerint aránylag nagyon kicsiny azoknak a magyar nemeseknek a száma, akik földbirtokot vásárolva vállaltak megyei tisztségeket. Kraszó megyében például a múlt század első felében a királyi adomány révén birtokhoz és nemességhez jutottak többsége német, román, szerb, horvát, szlovák, örmény, francia, spanyol vagy zsidó. „Mégis — írja Jakabffy Elemér — ezek a családok lettek egynehány kivételével a krassómegyei magyar társadalom létrehozói és e megyében a magyar nemzeti eszme fenntartói. Azok a fajmagyarok, akik a megyék létesítésekor a tisztségeket elfoglalták, családjukkal együtt majdnem kivétel nélkül eltűntek a megye köz- és társadalmi életéből már a XIX. század elején, hogy helyet adjanak ezeknek az új, idegen vérből való nemeseknek“.

Ott, ahol „az alsó néprétegben fajmagyarokkal a század végéig nem találkozunk“, lepleződik csak le teljes osztályvalójában az a bizonyos „nemzeti eszme“. Míg az új vagyonos osztály a régi magyar nemesség rendi gondolkodásához hasonulva kezd megmagyarosodni, a bántási német polgárok között a szabadelvűség készíti elő ugyanezt a folyamatot. Jakabffy Elemér elmulasztja ugyan az új földesurak s a feltörekvő polgárság közös gazdasági érdekeinek vizsgálatát, holt ez éppen a Bántásra vonatkozóan lehetne nagyon tanulságos az ottani mezőgazdaság kereskedelmi jelentősége miatt, de a szellemtörténeti utalások is bepillantást nyújtanak egy sajátos magyar polgárisodás titkaiba. A rendek függetlenségi eszméje s a polgári szabadelvűség a Bántásban olyan nacionalizmussá ötvöződik, amelyben egyaránt érvényesül a császári uralommal szemben érzett ellenzékiesség s egy kasztszerű uralmi önmegkülönböztetés a gazdasági és politikai függőségbe került nemze-

tiségi tömegekkel szemben. Anélkül, hogy Jakabffy Elemér kimondaná, világossá válik előttünk, hogy a múlt században kialakuló bántási magyar társadalom uralmi képződmény s a bántási magyar szellem és kultúra kasztszellem és osztálykultúra. Ezt a magyarságot ideig-óráig táplálni lehet felülről egy ország hatalmi eszközeivel, de egy hatalomváltozás szükségképpen az egész képlet széthullását vonja maga után.

Míg az önállóan fejlődött bántási román és szerb polgári rétegek a hatalomváltozáskor maguk mögött tudták állítani népi tömegeiket, a bántási magyar társadalomból Jakabffy Elemér szavaival élve „csak roncs marad és helyébe egy új keletkezik, amelyet kisebbségi magyar társadalomnak hívunk“. Ez az új bántási magyar társadalom azonban már nem a vagyon és a tisztesség társadalma. S történelmi eredetét annál a néhány ezer telepés- és cselédléleknél kell keresnünk, aki — megint csak Jakabffy Elemér szavai szerint — azelőtt „sohasem létesíthetett volna új magyar társadalmat a Bántás terein...“ (Balogh Edgár)

KÖVES MIKLÓS: HAT NAP ES A HETEDIK. (Erdélyi Enciklopédia, Kolozsvár 1940) című regényének egyik erdélyi bírálója a regényt uttörő munkának értékeli, más bíráló viszont elégedetten állapítja meg, hogy a Hat nap és a hetedik írója nem általánosítja azokat az állapotokat minden székely falura, amiket a regény színhelyén, Dánoson észlelt. A két megállapítás között némi ellentmondás mutatkozik. Hogyan lehet u. i. valamely regény „uttörő“, ha nem érzékeltet általánosítható jellemvonásokat, ember- és társadalomábrázolás közben? Vagy talán Köves Miklós regénye a társadalmi problémakör szűkítése terén uttörő? Avagy olyan jellemvonású figurákat emelt ki a Dánosi élet tömkelegéből, melyek lélektani szörnyszülöttek?

Egy bizonyos: Köves Miklós helyzetrajza nem általánosítható, ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a regény színhelye Dános, Dózsa György szülőhelye, mert Dózsa György csak egyetlenegy faluban születhetett. Az is bizonyos, hogy más székely falu népségét Dózsa György emléke nem ösztökélheti annyira, mint a regényben szereplő Lőrinc féléket. „Urbéresek dombja” sincs minden faluban, de vannak béresek, mert még van elég nagybirtok. S ahol már nincs, ott a szétporladó kisbirtok nyomán megint keletkezőben! A reformföldet „semmpéért” eladó Táncos Bár Jani esete a regényben egyedülálló ugyan, de hány ezer Bár Jani sápi-tozik a dunavölgyi térben a lába alól kicsuszott reformföld után, s hány akinek nem is volt mi kicsusz-szon? Ha szerző nem is általánosít céltatosan, amikor regényének ten-gelykérdésévé teszi azt a birtokpert, ami az egész dánosi közéletet moz-gatja, a magyarországi s az itthoni falukutatók munkájából mégis ar-ra következtethetünk, hogyha meg-jelenési formájukban különbözőek is a földkérdés rendezetlen helyze-téből származó tünetek, az erede-tük oka általános. Általánosítható hibában szenvednek azok a kísérle-tek is, melyekkel a Dánosiak visszaszerezni próbálják népüknek azt a földet, amit ösközösségi jogon va-lamikor birtak. A dánosiak hiába-való perlekedése a birtokért, a bir-tokonbelüliekét akarja igazságos belátásra bírni s így nem is vég-ződhet másként csak kudarccal és gyujtogatással. S vajjon hány ilyen kudarc történtek napjainkban szer-tesztét a világban? Köves Miklós regényének problémaköre így bi-zony általános s ez az általánosság csak ott erőtlenedik el, ahol Beneá, az új nagybirtokos szerepe kezdő-dik, amikor törekvéseit nem állítja be az általános helyzet sorába s nem tisztázza, hogy tulajdonképpen miért akarja egyik birtok után a másikat megkaparintani. Kapzsiság mozgatja, avagy a kapzsiság mel-

lett dolgozik tudatában a mai gaz-dasági élettörvények felismerése is. Avagy csak vakon engedelmeske-dik a nagybirtokból kisugárzó, ta-szító és vonzóerőknek, vagy csak az a gög ösztökéli, hogy magáénak mondhassa a dánosi magyar nagy-birtokot is? Ha a regény mindeze-ket a vonatkozásokat kiépíténé, úgy teljes fény derülne a dánosi küzdelem ama legfontosabb mozza-natára, hogy tulajdonképpen ki ki-vel áll szemben. Ennek a mozzanat-nak a kidomborítása lehetett volna az a sodró erő, ami könyvét telje-sen kiemeli az eddig ismert falu-rajzok sorából, a tényleges nagy faluregények mellé. Amellett a Be-neá ur figurája is élettel telt volna meg. Így csak azt tudjuk, hogy a dánosi papnéba volt szerelmés, de a birtok megszerzése körül vitt sze-repét a háttér homálya fedi. Ez a homály bizony beárnyékolja kissé a regény végső kifejlődését is. Így aztán Bitai képviselő s rajta ke-resztül a magyarság uri vezetőinek szelleme is csak sejtelmeket éb-reszt. Például nem tudjuk biztosan, hogy a birtokperben vajjon csak az a közönyösség, az a hozzánemértés buktatja el őket, ami egyébként na-gyon jellemzően elevenedik meg Makkay tanár személyében, vagy pedig a birtokperben szereplő ügy-véd játssza át a birtokot az új bir-tokos kezére? Epp ezért, mert csak bizonytalan szálakon követhetjük a regény végső kifejlődését, a papné ellen uszítók esztelen gyujtogatása sem ébreszt szánalmat az ártatlanul áldozatul eső papné sorsa felett, sem pedig a gyujtogatók vaksága nem megindító, amiért ide-oda bo-torkálnak a földért való küzdelem zürzavarában. Általában Köves Miklós egyetlen regényalakjával sem hagyja tulságosan összeleme-gedni az olvasót, Figurái alig szá-mon tartható sokaságban jönnek-mennek, beszélnek és cselekszenek a szemünk előtt s így figyelmünk szétaprozódik a könyv végefélé. Mindezek azonban semmit sem von-nak le a regény valóban uttörő és

kivételes értékéből. (Nagy István)

ERDELYI MAGYAR HIRVIVÓ címmel 1790 április havában jelent meg az első magyarnyelvű erdélyi hirlap. A százötvenedik évfordulóra Gyalui Farkas tollából emlékirat jelent meg Kolozsvárt s ha a mindössze 12 oldalas megemlékezés tulságosan szerénynek is tűnik fel, a napilapokat és folyóiratokat fel tudta figyelteni az erdélyi magyar sajtókultúra kezdeteire. Gyalui Farkas csupán nyersanyagot közöl: az Erdélyi Magyar Hírvivő megalapításának körülményeit s a fennmaradt vagy újabban ismét elkallódott lap-példányok tartalmát. Ez is elég ahhoz, hogy az első erdélyi magyar ujság műhelytitkaiba betekintsünk. A kis nyolcadrétű, első pillantásra inkább levélalaku Erdélyi Magyar Hírvivő a II. József halálát követő nyugtalan időkben indult. Az erdélyi rendek II. Lipóttól Erdély régi rendi alkotmányának visszaállítását igyekeznek kicsikarni, a jobbágyság fenntartásához ragaszkodnak s a szabad költözködéstről sem akarnak hallani, ugyanakkor azonban — a szászok kivételével — már nem latin, hanem magyar hivatalos nyelvet sürgetnek a német helyébe. Az Erdélyi Magyar Hírvivő két szerkesztője, Fábján Dániel táblai levéltáros és Cserei Elek, a kormányzék allevéltárosa, nyilvánvalóan valamilyen békés középutat keresett. Innen a lap udvari szelleme, szociális reformersége s egyben tüntető kiállása a magyar nyelv hivatalossá tétele mellett. Eppen ez a középut az, amelyen az első erdélyi magyar lap ügye elakadt. 1791 elején az erdélyi országgyűlés azzal vádolja meg Hochmeister Mártont, a lap szász kiadóját, hogy a jobbágyságot lázítja. Hamarosan le is foglalják kiadványait, köztük az Erdélyi Magyar Hírvivő 65 példányát s ezzel a lap gyászos véget ér. Itt azután megáll Gyalui Farkas tudománya is. Megfelelő társadalomtörténeti módszer hiányában az udvarhoz és kormányzékhez közelebbálló Erdélyi Magyar Hírvivő s a rendi országgyűlés közti

ellentét okát nem tudja másban látni, mint a kolozsvári katolikus és református nyomdák üzleti érdekből indított áskálódásaiban... Az első erdélyi magyar hirlap keletkezésének és bukásának kérdésére csak az 1790-91-es erdélyi országgyűlés korának társadalomtörténeti elemzése vethetne világot. Így vetődik fel az erdélyi magyar ujságírás másfélszázados jubileumán egy új erdélyi történetírás szüksége. (b. e.)

GERGÓ ANDRAS: PHYSIOLOGIE DES BEWUSSTSEINS (Rascher-kiadás, Zürich 1940). Magyar szerző Svájcban megjelent munkája, amely már másnyelvűségével is elkülönül a hasonló tárgyú magyar könyvektől. Ez a külsőleges elhatárolódás azonban egy sokkal élesebb lényegbeli szakadást is jelez, mely a munkát a hivatalos pszichológia más termékeitől teljesen különálló síkra, a természettudományos világnézet síkjára helyezi.

A munka kifejezetten, sőt hangsúlyozottan materialista alapon áll; ami itt annyit jelent, hogy a lélektan alapkérdéseit — elsősorban a tudat és tudattalan, a lelki gátiasok és serkentések, az alvás, álom és hipnózis problémáit — az élektan egyedüli kompetenciája mellett tárgyalja. Az író szigorú értelemben monista, azaz tiltakozik az anyagszerűtlen és térszerűtlen, testietlen, egyszóval pszichikai-szellemi lényegeknél a lélektanban való bármiféle legcsekélyebb érvényesülése ellen. — Ugyanakkor nagy felkészültséggel annak a lelki problémának tisztán élettani megoldására vállalkozik, amit Du Bois Reymond, a múlt századbéli nagy természettudós híres „Ignorabimus“-szózatában végleg megoldhatatlannak nyilvánított.

Bármilyen kevés is, aránylag, az emberi agyvelő működéséről szerzett és biztosított anatómiai, fiziológiai és kórtani tapasztalat, má már kellő anyagot nyújt az „En“ problémájának természettudomá-

nyos vizsgálatához. Ez még csak hipotézisek, elméleti feltevések formájában lehetséges; és a fenti munka sem kíván több lenni hipotézisnél, melynek feladata azonban nem kisebb, mint hogy az emberi tudat lényegét és az azzal kapcsolatos összes lelki jelenségeket elmentmondás nélkül és valamennyi tényrel összhangban megmagyarázza. E magyarázat alapelve az, hogy az ember tudatossága (mely szemben áll az álom vagy ájulás öntudatlanságával és a homályos félig-tudatos állapotokkal) az agyvelő dinamikus erő- és energia-összpontosításán, egységes és koncentrált működési üzemen alapul. Ez a gondolat metafizikai elméletekben már korábban is felmerült, Gergő azonban arra törekszik, hogy a lelki centralizációnak tisztán ideglettani értelmezését nyújtsa. Az „*En*“, vagyis önmagunkról való tudatunk szerinte az automatikusan szabályozott belső testi szervek, a keringés, lélegzés, emésztés szerveinek és az állandó feszültségben levő izmoknak az agy felé szakadatlanul áramló **működési ingereiből** az agykéreg bizonyos pontján egyesülő idegizgalmak (ingerületek) óriási komplexuma. A szervi érző idegáramok e „rezervoár“-jának az a feladata, hogy az egyénre a külvilágból ható ingereket összefogja, egymásra vonatkoztassa és így bonyolultan alkalmazkodó, célszerű reakciókat tegyen lehetővé. Azok az élmények (érzéklések, emlékek, gondolatok stb.), melyek ebbe az idegáramüzembe bekapcsolódnak; „tudatosak“ lesznek, azaz részesülnek az agyvelő központi nagy energiaellátásban; azok az élmények, melyek ezen az üzemen kívül maradnak, „tudattalanok“ a freudi pszichoanalízis értelmében. Az **alvás** eszerint semmi egyéb, mint ennek az agyfiziológiai *En*-üzemnek a működésből való kikapcsolódása. A homályos, kábult és ehhez hasonló öntudati állapotok a centrális üzem energiahányát vagy annak kevésbé táplált perifériás részeit

jelentik. A lelki **gátlásokat**, sőt távolabbról a neurotikus megbetegedéseket is az agyvérkeringés helyi zavaraival járó központi energiaelosztási zavarokból származtatja. A **hipnózis** szerző elgondolása szerint — melyet a legtöbb ponton példákkal és konkrét utalásokkal támaszt alá — nem volna egyéb, mint a központi tudatenergiának egyes élményekben való összetörődése, mintegy szűk csatornába szorulása.

Behatóan foglalkozik a könyv **Freud álomelméletével** és kísérletet tesz arra, hogy ennek a teóriának gyökerében ugyan helyes, de spekulatív és dualista tételeit az agylettan talajára ültesse át. Kimutatja, hogy a pszichoanalízis a maga intuitív elképzeléseiben számos értékes elemet tartalmaz; de ezek értéke csak akkor realizálható, ha a lélekelemzés tételeit az idegfiziológia világos nyelvére lefordítják.

Az egész, méreteiben nagyszabásu megoldás benső rokonságban áll az u. n. dialektikus materializmussal, másrészt pedig a **Pawlow-féle** „objektív lélektannal“. A hegeli dialektika természettudományos reformja számos ponton érvényesül, így a lelki serkentések és gátlások éles szembeállításában, az érzelmeknek két antagonisztikus sejtananyagcsere-állapotra való visszavezetésében, különösen azonban ott, hogy az egész elmélet a tudat **kvantitását** a központi idegrendszer energia-összpontosítására, vagyis **kvantitatív** mozzanatra vezeti vissza.

A könyv érdekességét és jelentőségét abban lehet látni, hogy a materializmus számára eddig „érinthetetlenek“ nyilvánított tudatproblémát közvetlen közelből ragadja meg, annak megoldásában új utakat követ, új és fontos eredményeket tud felmutatni, emellett azonban az eddigi természettudományos eredmények gazdag és gondosan ellenőrzött anyagára támaszkodik.

Sikerült-e a legnehezebb lélektan — és alapjaiban világnézeti —

kérdésnek élettani síkon való megoldása, annak eldöntésére a szaktudomány hivatott. Ez a könyv azonban kétségtelen dokumentuma a természettudományok egyre macacsabb és kérlelhetlenebb törekvésének, hogy a metafizika és mindenféle csodahit uralmát annak legvédettebb fellegvéraiban megdöntsék. Így a könyv harcoss előfutára annak az új szellemi felépítménynek, amely a most forrongó gazdasági és társadalmi átalakulásokból fog kiemelkedni. (Szalay László)

PHYLLIS BENTLEY: AZ OLDROYD-CSALÁD. Irónőnk öt-negyed évszázad történelmét egy angol gyároscsalád történetében akarta megírni. A napoleoni háboruktól az angol font leértékeléséig, 1931-ig öleli át a regény York grófság textilvidékének sorsát, de a feladat meghaladja képességeit.

... Mr. Oldroyd 1812-ben bevezeti üzemébe az akkor feltűnt első textiltgépeket, a kereteket. Ludd munkásvezérnek, a géprombolónak hívei kenyér nélkül maradnak s elkeseredésükben megölik Oldroydot. A gyáros fia, Will a gyilkosság idején Mary Bamforth nevű munkáslányszeretőjénél tartózkodik. Mikor Will megtudja, hogy Joe Bamforth, Mary bátyja, szintén apja gyilkosai közt szerepel, szakít Maryvel. Joe Bamforthot kivégzik, holott személy szerint semmi köze sem volt a gyilkossághoz, csupán csak szolidaritásból vállalta a vádat. Ezzel indul a regény, amelynek végig kettős az ága: az egyik a munkásmozgalom, a másik az Oldroyd-család élete és bonyodalmai. Will elkeseredésében szerelem nélkül gazdag lányt vesz el, elégedett házasetet él s gyermekük is születik. 12 év után váratlanul Mary Bamforth állást kér gyárában fiának, aki a kettejük viszonyából született törvénytelen gyermek. Will megrendülve hallja, hogy gyermeke van tőle s egyszerre rájön, hogy 12 évi házasete egyhangu hétköznap volt, a szerelem lángja

nélkül s a tudata alatt mindig Maryt szerette. Elidegenedik feleségétől, de nem tud megoldást. Mit tesz az író, hogy a főhóst a lelki bonyodalomból kiszabadítsa? Deus ex machinát alkalmaz. Tifuszbajrány tör ki, Will felesége belehal, szóval a gyáros elveszi a munkáslányt... Gyanus s a bonyodalom kifejlése igazolja gyanunkat és azt, hogy miért kellett az írónak az ellenséges táborok közti szakadékot a romantikus Montecchi-Capuletti motivummal át-hidalnia.

A chartista mozgalom idején a chartista munkások megrohanják Will Oldroyd gyárát és kioltják kázanját. Oldroyd éktelen haragra lobbant, dühében szívszélhűdést kap és belehal. Gyárát a gazdag lánytól szült fia veszi át, míg Bamforth Marytól eredő fia munkásmozgalomba veti magát. Így halad tovább a cselekmény napjainkig. Az Oldroyd-gyárosokkal szemben állnak a munkásmozgalmi Bamforthok, akik népnevelők, tudósok, ujságírók. A munkásokat és gyárosokat egyébként igen loyálisan mutatja be a regény. Az Oldroydok nem rossz emberek, csak hirtelen haragúak és makacsok, kik éktelen haragra lobbannak már a munkásszervezetek nevének hallatára is. S bár a későbbi Oldroyd-csemeték nyegle fiatal emberek, üzleti életük során épp olyan erős akaratu, szívós emberek, mint apjuk. Viszont a regény igazságot szolgáltat a munkásoknak is és nem rejti véka alá, hogy míg a munkások csekély béremelésekért harcolnak, az Oldroyd-hölgyek vagyionokat költenek fényűzésre.

A háború után az angol textilipar mesésen keres, de mihamar összeomlik; az utolsó Oldroyd-gyáros egyre növekvő bankadósságba keveredik, míg végül kénytelen gyárát elárvereztetni. Középkolász fia, Dávid alakjában nyilvánvalóan az Oldroyd- és Bamforth-család szintézisét akarta az író megteremteni. Dávid komoly fiu, könyveket és társadalomtudományt tanulmányoz, de azért életrevaló, nyílt szemű, vidám.

Mikor szülei tönkrejutnak és régi dicsőségük színhelyéről megfutnak, Dávid ott marad ősei lakhelyén, határozatlan programmal ugyan, de a megváltó jövő ígéréstével. Látja, hogy a textilipar nem az már, ami ősei idejében volt, már nem jó posztót akarnak gyártani, hanem pénzt keresni. Látja, hogy mindkét félnek a maga szempontjából igaza van a harcban és úgy érzi, hogy mikor az angol textilipar végveszélyben, össze kell békitenie a tőkét és a munkát. Nézete szerint — s ez az író társadalmi felfogása — az ellentétek oka, hogy gyárosok és munkások nem értik meg egymást. Dávid ottmarad ősei munkhelyén, hiszen vérében Oldroyd-vér, gyárosok és munkások, sőt — az író jóvoltából — még ludisták vére is folyik. Abban a reményben, hogy ez az új embertípus majd utnak indítja a világ elrekedt szekerét, az író 1931-ben lezárja regényét.

Receptek alkalmazása regényben határozottan unalmas. Még hagyján mikor az első Oldroyd munkáslányt vesz el. De a történet folyamán a két ellenséges családot minduntalan egymáshoz kényszeríti az író. Oldroydok szeretnek bele Bamforthlányokba, majd dacból sorozatosan nem-szeretett gazdag lányt vesznek el. Primitív szimbolizmustól is hemzseg a regény. Így pl. Will Oldroyd 1812-ben apja gyilkosainak kivégzéséről jövet eltéved a hóvihárban. Ép' így téved el később fia, Bamforth Joe, chartista gyűlésről jövet. Az alakok jellemrajza egy kaptafára huzott. Generációkon át hasonlítanak egymáshoz a fényűzést kívánó léha nők s lelkiismeretesen öröklődik az Oldroydok szorgalma, dühe, korlátoltsága. A regény végén egyenesen meglepődnénk, ha egy

haragos Oldroyd homloka közepén nem jelenne meg az Oldroyd-ér, dühtől félelmetesen megdagadva. A léha, üres Oldroyd-sihederek ép' úgy receptre gyártottak, mint az emberbarát, munkásmozgalmi, reformer Bamforthok. A „meglátni és megszeretni“ egyhangu alkalmazását nem enyhíti, hogy a férfiak érzelmeit mindig a szeretett nő bájainak azonos leírásával érzékelteti a regény. Akad a könyvben (részletekben) finomság és éleslátás, de a cselekmény fordulatai banalitáson épülnek.

Lelkileg ujat csupán a fiatal középiskolás Dávid alakja nyújt. Neki kell a töke és munka kérdését megoldani, amit az író egyszerű lelki kérdéssé súlyoszt: az emberek nem értik meg egymást. Ezt a társadalomfilozófiai alaptételt szükségtelen bírálni, a kritikát megadja maga a regény. A könyv u. i. — primitív, tendenciózusan összefércelt cselekménye ellenére — egy vonatkozásban szigorúan realista: bemutatja a bér- és munkaidőharcok objektív szükségességét és elkerülhetetlenségét. Semmi alapja tehát annak az elképzelésnek, hogy a jövőben majd egy tönkrement gyáros rokonszenves fia megváltoztathatná ezeket — vérkeveredés révén.

Ime, egy romantikus regény, mely első bonyodalmának megoldására kénytelen járványt behurcolni a gyárba s jóindulatu, gyermekes módon válaszolja meg utolsó fejezetében a társadalmi kérdést. Még az ilyen regény is, írója szándéka és tudomása nélkül, azt bizonyítja, hogy a társadalmi lét határozza meg a tudatot s az egyén jellemét társadalmi helyzete formálja. (Adám Elek)